

НАЗВИ ДЗВІНКІВ ДЛЯ ВЕЛИКОЇ ТА МАЛОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

Анотація. У нашій статті розглядаємо назви дзвінків для великої та малої рогатої худоби, які побутують в українських говорах Східної Словаччини. Обстеження було виконане у 80 селах Східної Словаччини.

Ключові слова: бляшані дзвінки, латунні дзвінки, рогата худоба.

Summary. In research we concentrated on vocabulary of the bells for cattle (cows, horses, sheeps, goats). The basis of our research is lexical material from dialects of 80 Ukrainian villages in Eastern Slovakia.

Key words: tin-bells, brass-bells, cattle.

Зоологічні та скотарські назви належать до одного з найстарших пластів лексики. Зоологічні номени містять багату інформацію про життя народу, його історію, матеріальну і духовну культуру, відображають зміни у навколишньому середовищі. Це невичерпне джерело, яке дає можливість вивчити і хронологізувати контакти між різними народами, встановити появу відповідних номенів.

Актуальність дослідження скотарської та зоологічної лексики українських говорів Східної Словаччини пояснюється кількома обставинами.

Розвідження великої рогатої худоби вважається дуже давнім і головним заняттям нашого населення Східної Словаччини. Воно значно вплинуло на всю матеріальну і духовну культуру населення.

Перехід із дрібновласницького сільського господарства на колективне господарство приніс появу нових термінів, які поступово витіснили старовинні українські назви.

Фонетична система і морфологічна будова українських говорів Східної Словаччини досліджена порівняно добре, значно меншої уваги приділялось дослідженню лексики та синтаксису українських говорів Словаччини.

Всебічне вивчення скотарської та зоологічної термінології може дати цінний матеріал, котрий допоможе встановити зв'язок зоологічної та скотарської термінології слов'янських мов карпатського ареалу з відповідною термінологією балканських мов.

Українські говори району Карпат зберігають багато специфічних вузьколокальних особливостей, оскільки вони формувались в складних умовах внаслідок тривалих та інтенсивних контактів з словацькою, польською, угорською, чеською та німецькою мовами.

Об'єктом нашого дослідження є живі народні назви дзвінків для великої та малої рогатої худоби, живані в наш час українцями Східної Словаччини.

Матеріали нашого дослідження є власні польові записи, здійснені за спеціально нами складеним питальником. Обстеження для роботи було виконано на протязі 1993–1997 рр. у 80 селах, що представляє порівняно густу сітку українських чи змішаних (українсько-словацьких) сіл 15 округів Східної Словаччини: Гуменського, Свидницького, Бардівсько-

го, Старолюбовнянського, Списьконововеського, Воронівського, Меджилабірського, Снинського, Сабинівського, Собранецького, Строківського, Лєвоцького, Гельницького та Кежмарського (Пряшівського та Кошицького краю).

Діалектну лексику ми записали у селян старшого віку, уродженців досліджуваних сіл. Молодше покоління допомогло пояснити, яка лексика ще активно вживається жителями села, які старовинні назви були витіснені новими лексемами чи вийшли зовсім із активного словника селян. Основним методом цього дослідження є етимологічний аналіз лексики з такими його компонентами, як порівняльно-історичним, зіставним, лінгвогеографічним.

У роботі ми порівнюємо назви дзвінків українських говорів Східної Словаччини з відповідними термінами інших українських говорів, наводимо відповідники літературних мов та говорів інших слов'янських і неслов'янських мов. Аналізований фактичний матеріал подаємо у спрощеній фонетичній транскрипції.

НАЗВИ ДЛЯ ДЗВІНКА

Дзвінки для корів, коней, овець, кіз відрізнялися розміром (величиною) і матеріалом, з якого були вироблені. Розглянемо окремі назви бляшаних та латунних (мосяжних) дзвінків.

Загальна назва дзвінка: *дзв'янок* – Курів, Тварожець, Цигелка, Реґетівка, Ондавка, Хмельова, Шар. Чарне, Біловежа, Ряшів, Шашова, Лівів. Гута, Руська Поруба, Завада, Вавринець, Матяшок, Банське, Ториськи, Вільшавиця, Гельцманівці, Словінське, Порач, Койшів, Габура, Борів, Калинів, Нягів, Полата, Вишній Комарник, Млинарівці, Кечківці, Кружльова, Гінківці, Свидник, Маковець, Сташківці, Лімне, Камінка, Орябина, Удол, Орлів, Київ, Шар. Ястреб, Легнава, Чірч, Шамбрін, Якуб'яни, Баєрівці, Тихий Потік, Гагинівці, Гералтів; *дзвон'ок* – Підгороддя, Іновець, Стружниця; *дзвінок* – Рокитів; *дзві⁽⁶⁾нок* – Чабалівці, Вишава, Збійне, Пчолинний, Звала; *дзвун'ок* – Руська Бистра, Стацин, Кленова, Стриговець, Рівнини; *дзвунч'ок* – Вубля; *дзвінчок* – Гавай; *дзвінчик* – Мала Поляна; *зв'янок* – Малий Липник, Страняни, Завадка; *звун'ок* – Старица, Ладомірів, Колонія; *звун* – Улич; *звунча* – Ст. Розтока.

Дзвінки з бляхи: *бубен'ак* – Якуб'яни (великий для корів); *дудн'ак* – Лівів. Гута; *клéпач* – Удол (для корів); *крагулець* – Орябина, Шамбрін (для овець), Гельцманівці; *крагул'чак* – Вільшавиця; *снішак* – Біловежа, Ряшів (для корів); *телéмбач* – Удол; *телéпач* – Сулин, Удол; *телéпак* – Якуб'яни; *телéпок* – Удол; *трéпач* – Цигелка.

Переважна більшість з них – великі бляшані дзвінки, які вішали на шию коровам.

Латунні (мосяжні) дзвінки: *цінгáла* – Удол, Орлів; *цінгáлка* – Гельцманівці (коням, парадний), Удол (вівцям), Тихий Потік, Ганигівці (вівцям, коням), Гералтів, Завадка; *цінгáва* – Чірч, Баєрівці; *цінгáвка* – Ториськи (коням), Вільшавиця, Київ, Шар. Ястреб, Шамбрін; *цінгúла* – Лівів. Гута (округлий, тонкий голос); *черéпак* – Хмельова (вівцям); *чінгóв* – Стриговець (коням), Ст. Розтока, Ялова, Руська Бистра (коням); *чінгúв* – Сташин (коням), Кленова (коням); *дзінгúвка*, *дзінгúва* – Легнава (коням, коровам, козам); *мошáзник* – Камінка (коням); *мошáж* – Сулин; *нігóв* – Підгороддя (коням); *нігúв* – Їновець (коням); *спéжак* – Койшів (коровам, вівцям); *спíжак* – Шар. Чарне, Габура, Борів (коням), Порач, Завадка (вівцям, гарно дзвонить), Гельцманівці (вівцям, коровам), Вишній Комарник, Млинарівці, Кечківці, Кружльова, Гінківці, Свидник, Маковець, Сташківці (коням, вівцям, козам), Гавай, Дубова; *спíжáчок* – Словінки (коням); *шпíга* – Тополя; *шпíгар'* – Нягів (коням); *шпíгак* – Полата (коровам), Калинів; *шпíгов* – Руська Поруба (коням, головно взимку), Банське (коровам, вівцям); *шпíгóвчак* – Вавринець, Матяшок (коням, вівцям), Лімне (коням, парадний дзвінок); *шпíгóвец'* – Старица (коням, парадний дзвінок).

Найбільш поширеною загальною назвою дзвінка незалежно від того, з якого матеріалу вироблений чи для якої худоби призначений, є назва *звóнок* з великою кількістю фонетичних варіантів: *дзвóнóк*, *дзвínóк*, *дзвунóк*, *дзвунчóк*, *дзвínчок*, *дзвínчiк*, *звонóк*, *звунóк*, *звún*, *звунчá*.

Дзвínóк – загальнослов'янська назва (*zvонъ*): українське *дзвiн*, білоруське *звон*, болгарське *звнѣц*, сербське-хорватське *zvòno*, чеське, словацьке – *zvон*, польське *dzwon* [11, II: 87-88], [12: 658], [14, I: 447]. *Dzwinok*, *dzwonok* поширене і в лемківських говорах в Польщі [18: 48].

Бубен'ак – великий дзвінок з бляхи. Ця вузько-локальна назва утворена суфіксальним способом від загальноновживаного слова *бубен*. Удари дзвінка об'язно порівнюються з ударами бубна.

Дудн'ак – дзвінок, вироблений з бляхи. І в цьому випадку йдеться про вузько-локальну назву бляшаного дзвінка. Назва *dudniak* „більший дзвінок для корів” поширена і в деяких східнославацьких діалектах [19, I: 404]. Назва утворена суфіксальним способом від загальнослов'янського „дудніти”. Дієслово „дудніти” поширене в українській літературній мові [2, I: 453], [10, II: 432], східнославацьке діалектне *dudňat'* [19, I: 404], *dudnat'* [13: 120], польське *dudnić*, *dudniec* [12: 102], [14, I: 389].

Клéпач – бляшаний дзвінок, який вішають на шию коровам. Назва *клéпач* поширена в українських говірках у значенні „дзвінок для корів; молоток” [2, II: 250]; клепальник [10, IV: 180]; клевець [5, I: 348]; молоток для клепання коси” [9, I: 357]. У бойківських говірках поширена назва *клéпало*, *клéпайло* у значенні „дзвоник з бляхи, бабка” [9, I: 356]. Подібно і в російських діалектах зафіксована назва *клепало* у значенні „дзвін, молоток для клепання коси” [3, II: 117]. Назва *klepáč* поширена і в словацьких діалектах у значенні „дзвінок для корів, молоток для клепання коси, вид дитячої іграшки, дитяча гра, вид рослини, той, хто багато говорить” [19, I: 777].

Назва *клéпач* виникла суфіксальним способом від загальнослов'янського *klepati* із праслов'янського *klepati*; слово звуконаслідувального походження [4, II: 459].

Телéмбач, *телéпач*, *телéпак*, *телéпок* „дзвінки для корів”. Назва виникла суфіксальним способом від розмовного дієслова *телéпати*, *телínати* „іти повільно, важко переставляючи ноги; часто махати, хитатись то в один бік, то в другий бік; хитатися, коливатися; вільно звисаючи, погойдуватися від руху” [10, X: 62, 64, 65]; [2, IV: 252]. Дієслово звуконаслідувального походження [11, IV: 39].

Подібним способом виникло діалектне найменування дзвінка для корів *трéпач*. Назва утворена суфіксальним способом від дієслова *трéпати*, *трéпатис'а* „трястись” [2, IV: 281]. Порівняймо з словацьким *trepat'* "búchat', bit', udierat', mávat', hovorit' nezmysly, veľa rozprávat" [17, IV: 567]; [16: 355]; польське *trzepać* „ударити” [12: 581]; *trepać* „тупати ногами по підлозі” [14, V: 420]; російське *трепать*, білоруське *трéпаць*, болгарське *трéпам*, словінське *trépati* „стукати”, чеське *třepati* „трясти”, верхньолужицьке *třepać*, нижньолужицьке *tšepaš* „стукати, махати” [11, IV: 98].

Черéпак – рідкісна назва дзвінка, яку ми записали в селі Хмельова. В літературі така назва не відмічається. Назва утворена суфіксальним способом від загальноновживаного слова *чепен* „старий горнець, череп” [19, I: 247]; [6, IV: 423]. *Czerpak* "dzwonek blaszany" поширена у лемківських говорах в Польщі [18:48].

Крагулець', *крагул'чак* – металевий дзвінок, який вішали коням або вівцям. Назва поширена в українських говірках районів Стара Любовня та Левоча [1: 247]. Згадана назва з цим же значенням зафіксована і в словацьких діалектах Спиша та Шаріша [19, I: 861].

Назва *крагулець'* – „вид дзвіночка на шиї вівці або кози” наведена в Етимологічному словнику української мови [4, III: 73]. Етимологія слова не зовсім ясна; можливо, пов'язане з словацьким застарілим *krágel* „комір”.

Цінгáла, *цінгáлка*, *цінгáва*, *цінгáвка*, *цінгúла* – народні назви латунних дзвінків. Поширені в українських говірках, головно в округах Стара Любовня, Левоча та Гелніца. Лексико-семантичні паралелі знаходимо і в словацьких спиських та ша-

риських говірках: *cingalka, čingalka* [19, I: 212], а також словацькі назви *cengálka, cengárka* - id. [17, I: 160]. Назви утворені суфіксальним способом від *čingami*. Слово звуконаслідувального походження.

Čingóv, čingúv – „латунні дзвінки на шії коня або корови”. Назви запозичені з угорського діалектного *csengetyű* „дзвінок”; угорське літературне *csengő* „дзвінок” [7: 146]. Назва *čingón* має паралелі в словацькому гемерському діалекті *čengév* [16: 52]; в східнославацькому *čingov* [19, I: 245]. Назви *čingóv, čingúv* поширені на Снинщині.

У шеститомному тлумачному словнику словацької літературної мови зазначається: „*mosadzné zvonce v Kamienke a Sulíne nazývajú mósaž, mošáznyk. Názov je odvodený od základového slova mósaž, ktoré súvisí so slovenským «mosadz»*” [17, II: 181].

Spěžak, sněžak, sněžáčok, snišak, uníža, unígak, unítar', unígov (nížov, nížuv), unížóvčak, unížóvec' у літературній мові не зустрічаються; порівняймо східнославацьке діалектне *s'pížar* „бронзовий дзвінок” [13: 630]; польське діалектне *spížak, spížok* з таким же значенням [12: 509].

Досліджувані слова утворені суфіксальним способом від слова *sněž* „бронза”, *sněžovий* „бронзовий” [1: 268]. У літературній мові ці слова ще поширені у формах *sněž* „бронза”, *sněžевий* „бронзовий” [2, IV: 174]; [10, IX: 503]; білоруське *sněž* „мідь”, *sněžовий* „мідяний” [8: 603]; польське *spíž(a)* „бронза”, *spížowu* „бронзовий, мідяний” [12: 509]; чеське *spěž* [15: 570]; словацьке *spiež(a)* „бронза” [13: 630].

Слово *sněž (sníž)* „бронза” запозичене із німецької мови *Speise*, що в минулому означало „їжа,

харчі”. Від того похідні дієслова *špižiti, špižovati, špihovati* „роздобути харчі” [15: 570].

Тривале співжиття українців і словаків на одній території, в одній державі, спільність їх соціальних та економічних умов, сприяли проникненню великої кількості лексики, яка була засвоєна безпосередньо, в процесі тісного контактування. Словацькі лексичні засвоєння чи запозичення помітні в усіх шарах української діалектної лексики Східної Словаччини, в тому числі і в скотарській та зоологічній лексиці.

Вплив словацької мови на українські говірки Східної Словаччини у сучасному значно активніший, ніж зворотний. Він позначається на всіх мовних рівнях, а на лексичному він найпомітніший.

Найстарше покоління зберігає характерні лексичні риси своїх говірок, паралельно вживаючи і назви словацькі. Але і в них давні діалектні назви поступово переходять із активного запасу слів у пасивний.

Хоча етимологія лексики, пов'язаної з пасінням та утриманням рогатої худоби, досліджувалась, в українських говірках Східної Словаччини зустрічається чимало слів, етимологія яких не зовсім ясна.

Лінгвогеографічне вивчення скотарської та зоологічної термінології українських говірок Східної Словаччини показує ареали поширення діалектних слів, свідчить про багатство діалектних синонімів.

Матеріали даного дослідження можуть бути використані лінгвістами, етнографами, істориками при вивченні мови, побуту і культури українського населення Східної Словаччини.

Література

1. Верхратський І. Знадоби для пізнання угорско-руських говорів (2. ч.: Говори з наголосом сталим). – Львів. – ЗНТШ, 1901.
2. Грінченко Б.Д. Словарь української мови: в 4 т. – Київ, 1907–1909.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Москва, 1956. – Т. I–IV.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Київ: Наукова думка, 1982–1989. – Т. I–III.
5. Желеховський Е. Малоруско-німецький словар. – Львів, 1886.
6. Кириченко І.М. (гол. ред.). Українсько-російський словник: В 6 т. – Київ, АН УРСР, 1953–1963.
7. Митрак А. Мадьярско-русский словарь. – Ужгород, Уніо, 1922.
8. Носович И.И. Словарь белорусского наречия. – СПб, 1870.
9. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 1–2.
10. Словник української мови: У 11 т. – Київ, Наукова думка, 1970–1980.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – Москва, Прогресс, 1986.
12. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957.
13. Kálal K. – Kálal M. Slovenský slovník z literatury aj nářečí. – Banská Bystrica, 1923.
14. Karłowicz I. Słownik gwar polskich. I – VI. – Krakow, 1900–1911.
15. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha, ČAV, 1968.
16. Orlovský J. Gemerský nářečový slovník. – Martin, Osveta, 1982.
17. Peciar Š. (red.). – Slovník slovenského jazyka. – I–VI. – Bratislava, SAV, 1959–1968.
18. Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. – Warszawa, Semper, 1995.
19. Ripka I. Vecný slovník Dolnotrenčianskych nářečí. – Bratislava, Veda, 1981.
20. Ripka I. (red.). Slovník slovenských nářečí. (A–K). – Bratislava, Veda, 1994.